

ПРАВО ЈАВНОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА: ИНСТРУКЦИЈЕ ЗА БИБЛИОТЕКЕ¹

УДК: 021.89:347.78
02:061.2(100)(06)

ШТА ЈЕ ПРАВО ЈАВНОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА?

Право јавног позајмљивања (Public Lending Right – PLR)² се првенствено односи на идеју по којој аутори (или други носиоци ауторског права) треба да имају искључиво право да позајмљују (или да овласте за позајмљивање) дела заштићена ауторским правима. Као резултат овога, било које позајмљивање дела требало би да буде предмет неког облика исплате накнаде ауторима.

¹ „Public Lending Right: A Briefing for Libraries“, https://www.ifla.org/wp-content/uploads/2019/05/assets/hq/topics/e-lending/documents/plr_brief.pdf, преузето 2. 1. 2022.

² Public Lending Right – PLR – Право јавног позајмљивања; у даљем тексту ПЈП. (Прим. прев.)

ПЈП је такође синоним за плаћање ауторима за позајмљивање њихових дела.

Вреди напоменути да идеја права позајмљивања нема исти статус као друга права (као што су репродукција, дистрибуција, превод или саопштење јавности) и да се не појављују у Бернској конвенцији. Ипак, Европска унија и један број других земаља (укупно преко 50) увеле су идеју да позајмљивање дела представља ексклузивно право.

Као примарни аргумент у корист ПЈП-а наводи се чињеница да позајмљивање дела штети њиховој продаји. Међутим, истраживања нису показала да је ово случај. Наравно, неки ће тврдити да свака употреба дела треба да води ка надокнади, али тамо где не постоји штета од коришћења без надокнаде, може се применити изузетак.

КАКО И ГДЕ СЕ ПРИМЕЊУЈЕ?

Према интернет страници PLR International 34 земље имају оперативне ПЈП шеме (списак у прилогу), а још 27 их има у развоју (списак у прилогу – иако се ова тврдња често заснива само на постојању позивања на ексклузивна права позајмљивања у закону).

Не постоји јединствена дефиниција ПЈП-а, при чему се свака шема разликује у погледу тога које библиотеке на који начин израчунавају укупне буџете и плаћања, ко може бити квалификован за исплате, које врсте дела су укључене и ко води шему по којој је организован рад.

Стога, на пример, од 34 шеме које су тренутно у употреби, 32 се односе на позајмицу из јавних библиотека. Међутим, само пет земаља у овом контексту разматра и позајмицу која укључује школске библиотеке. Пет земаља узима у обзир академске библиотеке (од којих само две и школске библиотеке).

Шеме често дискриминишу ауторе у зависности од њихове националности, земље пребивалишта и језика на коме објављују. Само осам земаља безусловно врши плаћања страних аутора ван земље, а само три друге земље ово чине на основу реципрочних споразума. Две земље искључују ауторе који су резиденти уколико немају држављанство.

Постоје варијације и у погледу тога ко прима овакве повластице. Док све земље плаћају ауторима, њих само 24 ово примењује и на илустраторе, а 21 на преводиоце. Само девет земаља плаћа издавачима. Недоследност је и у томе које врсте дела су обухваћене надокнадом. Све земље покривају књиге, али само четири, за сада, покривају е-књиге.

ПРАВО ЈАВНОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА

Прорачуни укупних буџета и плаћања такође варирају. Док 21 земља користи само податке о позајмљивању (често преко узорка добијеног из библиотека), још три користе податке о позајмици у комбинацији с другим

информацијама. Седам земаља користи само информације о броју књига у библиотекама, а две комбинацију података о броју књига у библиотекама с другим информацијама. Две земље обрачунавају потребна средства на основу броја корисника библиотеке.

Поред тога, три земље – укључујући Италију и Шведску – користе оно што називају ПЈП у целини или делимично исплаћивање грантова према критеријумима културне политике, а не према обиму, односно обрту фонда.

Укратко, постоји релативно мало тога што обједињује ПЈП системе, осим њиховог имена.

СТАВ ИФЛЕ

Првобитни Ифлин став о праву на јавно позајмљивање датира из 2005. године. Овај став је 2016. ажуриран како би се укључиле и е-књиге. Ово је тренутна верзија Ифлиног става.

Ифла није подржала принцип „права на позајмљивање“, с обзиром на претњу коју представља за слободан приступ услугама јавно доступним у библиотекама.

2019. године, препознајући да је у бројним земљама ПЈП постао животна чињеница, Ифла је објавила Анекс у коме наводи најбоље праксе за ПЈП шеме. Ово не утиче на Ифлино генерално неслагање с принципом увођења ПЈП-а, већ настоји да извуче најбоље из дате ситуације. Детаљније, став се односи на следеће кључне тачке:

- Библиотеке имају суштинску улогу у промовисању равноправног приступа информацијама и култури, а могућност позајмљивања дела је централна претпоставка за ово. ПЈП шеме представљају ризик за реализацију овог посла.
- Иако је важно подржати ауторе, не постоје чврсти докази да библиотечка позајмица проузрокује штету, као што не постоји ни обавеза увођења таквих шема у међународном праву. Али, заиста, библиотеке за ауторе делују као користан дистрибутивни канал.
- ПЈП шеме не би требало да поткопавају рад библиотека смањивањем њихових расположивих ресурса.
- У земљама у развоју, ПЈП треба потпуно одбацити, а средства више трошити на основне јавне услуге. У земљама с ниским стопама писмености и заступљености читања, ресурсе треба утрошити на решавање ових изазова, а не на успостављање ПЈП шема.
- ПЈП шеме се најбоље примењују као облик културне политике. Било који уведени систем треба да буде у складу с капацитетом владе која би морала да га подржи.

- Законодавство треба пажљиво израдити како би се избегле нежељене последице, а библиотекари треба да буду директно укључени у дизајнирање и реализацију било које ПЈП шеме (било посредством владе, специјализоване агенције или колективних организација).
- ПЈП шеме нису нужно прикладне за електронско позајмљивање јер се е-књигама обично приступа помоћу лиценци које се морају обнављати након одређеног времена или броја коришћења.

Штавише, подацима о коришћењу често управљају трећа лица.

Анекс дефинише следеће додатне тачке у ситуацијама када се ПЈП не може избећи:

- ПЈП шеме не би требало да се плаћају из буџета библиотеке или да доводе до ограничења могућности позајмљивања.
- Примарну одговорност у обезбеђивању ауторима да добију правичан приход имају издавачи, дистрибутери и други који се баве управљањем правима.
- Школске, универзитетске и истраживачке библиотеке не би требало да буду предмет ПЈП шема.
- ПЈП треба да користи пре свега ауторима, а првенствено онима у држави који промовишу локалну продукцију.
- ПЈП треба да се обрачунава према обиму поседовања, а не по броју позајмљивања, како би се оптерећења свела на минимум.

Формати који нису књиге требало би да се рачунају само ако нису „истекли”, што би довело до тога да библиотеке буду присиљене да купе нове примерке.

- ПЈП шеме треба да се воде ефикасно и транспарентно, с јасним извештавањем и максималним могућим плаћањима ауторима.

КОНТРОВЕРЗЕ

Да ли позајмљивање заиста лоше утиче на продају?

Кључна тврдња у корист ПЈП-а је да позајмљивање дела у библиотекама штети њиховој продаји.

Иако ово може на први поглед изгледати истинито, чини се да има мало доказа у стварности. Не само да очигледно није тачно да би људи који позајмљују књиге иначе купили књиге, већ, у ствари, многи људи заснивају будуће одлуке о куповини на свом искуству позајмљивања књиге. Идући корак даље, библиотечка позајмица доприноси подржавању писмености

и љубави према књизи, као и повећању потражње уопште. Истраживања BookNet Canada и Panorama Project у Сједињеним Државама су показала како библиотеке подржавају књиге и ауторе.

Да ли је то одлив од финансирања библиотека? Добро је што PLR International предлаже да новац за примену шеме не треба да долази из библиотечких буџета, иако, наравно, није могуће спречити владу да то евентуално уради. Чак и ако одмах не дође до смањења буџета библиотека, новац потрошен на ПЈП може завршити замрзавањем или смањењем потрошње библиотеке у будућности. Ово штети библиотекама по питању могућност куповине више књига и подршке читаоцима.

Да ли је то добра идеја у земљама у развоју? Обезбеђивање довољне подршке ауторима у земљама у развоју један је од многих изазова с којима се тамо суочавају владе. Вероватно је стога потреба за ефикасношћу и ефективношћу у овом случају плаћања посебно велика. Слично томе, предности шема као што је ПЈП треба проценити у поређењу са ширим развојним изазовима као што су промовисање писмености и читања уопште и други развојни циљеви. У овом случају, сматра Ифла, далеко је боље усредсредити напоре на изградњу писмености друштва, и користити циљану подршку за ауторе, уместо уводити ПЈП.

Да ли је то заиста питање ауторских права? Чини се јасним из начина на који већина земаља примењује ПЈП да он не следи правила која се примењују на неке друге употребе ауторских права (нпр. национални и страни аутори се различито третирају), па се то најбоље решава културном политиком. Као што је наведено, доказ је то што је трошак од цене позајмљивања низак, и што се заиста право на позајмљивање не помиње у Бернској конвенцији.

Да ли се њиме ефикасно управља? Као и код сваке употребе јавног новца важно је обезбедити висок стандард финансијског управљања и најбољу употребу расположивих алата. Ипак, ПЈП шеме често подразумевају релативно мали новац, тако да постоји тенденција да администрација и режијски трошкови чине висок удео трошкова. И оне шеме које функционишу треба да буду добро испитане и да функционишу конструктивно и у сагласности с библиотекама. Постоје, нажалост, примери пракси сиромашних организација задужених за вођење ПЈП шема које повећавају ризике.

НАЈБОЉИ НАЧИН ПОДРШКЕ АУТОРИМА?

Ако се ПЈП посматра као оруђе културне политике, онда све владе треба да се запитају да ли он представља најисплативији начин за постизање њихових циљева. Обично се они фокусирају на помоћ новим различитим локалним талентима.

Уколико је то случај, нема смисла издвајати новац према броју позајмица, јер ће то у великој мери довести до разлике између афирмисаних и нових аутора.

Ако се, уместо тога, новац додељује по другим критеријумима, намеће се питање да ли су колективне организације које не функционишу на исти начин као министарства и које покривају сопствене трошкове добар начин вођења такве политике. Не би ли било смисленије да министарство или агенција за културу дистрибуирају средства? Може ли се новац искористити другачије?

Такве културне политике већ подржавају писце на следеће начине:

- Обезбеђивање грантова – они доносе могућност пружања циљане помоћи појединачном аутору.
- Подршка – као што је горе наведено, са снажнијим фокусом и промовисањем културе у различитим областима.
- Обезбеђивање посебних социјалних и пензионих шема за ауторе – што је често у дефициту, а такве шеме обезбеђују ауторима већу сигурност.
- Подршка сајмовима књига и другим промотивним приликама – они нуде платформу како би аутори пронашли нову публику. Библиотеке дају сличан допринос.

У ширем смислу, владе би могле да подрже ланац књиге и уопштено речено:

- Понудом ниже стопе пореза на промет књига (а понекад и е-књига) – ово дозвољава издавачима да зараде више и/или да смање продајну цену књига.
- Подршком библиотекама као местима за промовисање писмености и откривање књига – то обезбеђује корист за цео ланац књига тако што ствара нову генерацију читалаца као будућих купаца књига.
- Подршком библиотекама као кључном делу инфраструктуре књижног ланца (обавезни примерак, националне библиографије, водеће ISBN канцеларије).

Други начини на које владе могу тражити да промовишу интересе аутора укључују:

- Повећање транспарентности у вези с обимом зараде издавача од дела аутора – недавно укључено у Директиву о ауторским правима ЕУ, која се фокусира на осигуравање да аутори буду свесни уколико продаја њихових књига иде добро. То им даје информације потребне да поново преговарају о својим уговорима, ако има потребе.

Обезбеђивање ауторима већих могућности да поново преговарају о неповољним уговорима – верзија овога је недавно ушла у закон ЕУ и настоји да створи могућности да аутори траже већи удео хонорара уколико њихова књига пролази добро (клаузула о бестселеру).

- Омогућавање ауторима да поврате своја права ако их издавачи не користе – „права на враћање“ настоје да осигурају да аутори имају нове могућности да промовишу своја дела ако први издавач не жели да их промовише. Ово такође користи другим издавачима, који могу да покупе дела која би иначе остала неприступачна.
- Разматрање свих недостатака у екосистему који окружује организације за наплату с фокусом на управљање, транспарентност, одговорност и ефикасну трансакцију права у корист ствараца и корисника.

КЉУЧНЕ ТАЧКЕ ЗАСТУПАЊА

АКО ЈОШ НЕМАТЕ ШЕМУ ПРАВА ЈАВНОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА

- 1) Не постоји оправданост за примену ПЈП-а на основу накнаде штете ауторима у смислу изгубљене могућности продаје.
- 2) Постоје ефикаснији начини подршке ауторима као што су директни грантови, смањени порези, веће могућности за преговарање о уговорима.
- 3) Нарочито у земљама у развоју, владе би пре требало да усредсреде напоре на промовисање писмености и развој библиотечких фондова.

АКО ЈЕ ШЕМА ПРАВА ЈАВНОГ ПОЗАЈМЉИВАЊА НЕИЗБЕЖНА ЗА ВАС

- 1) Сваки облик ПЈП-а који се заснива на пребројавању залиха или позајмица намеће административно оптерећење за библиотеке, смањујући њихову способност да раде друге ствари. Ово треба избегавати.
- 2) Свака библиотека која није отворена за ширу јавност, као што су школске и универзитетске библиотеке, треба да буде искључена.
- 3) ПЈП-ом се најбоље управља – од стране владе – као граном културне политике која има за циљ постизање ширих циљева политике, а која су подвргнута истим правилима и условима као и друга јавна потрошња.
- 4) Рад ПЈП шема потребно је пажљиво пратити како би се обезбедило ефикасно коришћење јавног новца и максималне исплате ауторима.

- 5) Ни под којим околностима ПЈП не би требало да се финансира из буџета библиотеке, нити да води до смањења сваког другог буџета намењеног култури. Требало би да буде додатак постојећем финансирању, а не да доводи до било каквог смањења или стагнације у другим културним (или библиотечким) потрошњама у будућности.

Земље у којима је ПЈП у њуној љримени с оѝисом модела љримене

Земља	Од	Прорачун на основу
Аустралија	1974.	Величине фонда
Аустрија	1977.	Позајмице
Белгија	1994.	Позајмице и броја волумена
Канада	1983.	Наслова
Хрватска	2003.	Позајмице
Кипар	2016.	Надокнаде које нису везане за позајмицу
Чешка	2006.	Позајмице
Данска	1946.	Фонда и броја страна
Естонија	2000.	Позајмице
Фарска острва	1966.	Величина фонда
Финска	1963.	Позајмице
Француска	2003.	Копије и чланства у библиотеци
Грузија		Позајмице из школских библиотека
Немачка	1972.	Позајмице
Гренланд	1993.	Фонда
Мађарска	2008.	Позајмице
Исланд	1988.	Позајмице
Ирска	2007.	Позајмице
Израел	1986.	Позајмице
Италија	2006.	Фондова за пројекте из културе
Летонија	2006.	Фонда и позајмице
Лихтенштајн	1999.	Позајмице
Литванија	2002.	Позајмице
Луксембург	2001.	Позајмице
Малта	2015.	Позајмице
Холандија	1971.	Позајмице
Нови Зеланд	1973.	Примерци
Норвешка	1947.	Величине фонда
Пољска	2015.	Позајмице
Словачка	2015.	Позајмице

Земља	Од	Прорачун на основу
Словенија	1995.	Позајмице
Шпанија	1994.	Позајмице и корисника
Шведска	1954.	Позајмице
Уједињено Краљевство	1979.	Позајмице

Земље у којима је ПЈП у развоју

Земља	Регулатива	Функционалност
Албанија	2016. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем због изузимања библиотека из примене и недостатка организација за колективно остваривање права
Андора	1999. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Јерменија	Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Бутан	2001.	Још увек нема успостављен систем
Босна и Херцеговина	Донет 2010.	Још увек нема успостављен систем
Бугарска	1993, 2000. Закон о ауторском праву	
Буркина Фасо	2010. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Комори	2020. Закон о ауторском и сродним правима	Још увек нема успостављен систем
Етиопија	Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Грчка	Донет 1993.	Још увек нема успостављен систем
Хонг Конг	Још увек нема успостављен систем	Још увек нема успостављен систем
Казахстан	Донет 1996.	Још увек нема успостављен систем
Кенија	2001. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем

Земља	Регулатива	Функционалност
Косово	2011. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Малави	Закон о ауторском праву	У нацрту
Маурицијус	Донет 1999.	Још увек нема успостављен систем
Молдавија	Нацрт закона	Још увек нема успостављен систем
Мозамбик	2001. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Северна Македонија	Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Португал	1997. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Румунија	Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Санта Луција	2000. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Самоа	1998. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Србија	Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Сингапур	Без провизије на право јавног позајмљивања	Још увек нема успостављен систем
Швајцарска	Закон о ауторском праву у фази редефинисања	Још увек нема успостављен систем
Турска	Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Украјина	Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем
Занзибар	2003. Закон о ауторском праву	Још увек нема успостављен систем

Превела Драгана Милуновић